

Válasz
az MTA doktora cím elnyerése végett benyújtott,
A középkori német szentszéki bíraskodás intézménytörténete – Szervezet, hatáskör és
***működés* című értekezéséről Mezey Barna, Stipta István és Szuromi Szabolcs**
professzoroktól kapott értékelésekre

Mindenekelőtt szeretném mindhárom opponensemnek hálásan megköszönni, hogy időt, fáradságot nem kímélve elolvasták, mi több: áttanulmányozták és részletes bírálatot készítettek szerény disszertációmról. A dicsérő megállapításokat köszönöm; valóban, több évi külföldi tanulmányút (elsősorban München és Frankfurt) és több évtizednyi munka ölt testet az értekezésben.

A továbbiakban opponenseim megjegyzéseire kívánok reflektálni.

1. (Sz. Sz.) Szuromi professzor úr helyesen állapítja meg, hogy „[...] nemcsak az egyházjog hatott a *ius commune* részeként a világi bírósági tevékenységre, hanem a hatás két irányú volt, amelyre jó példa a Szentpétervári Nemzeti Könyvtárban őrzött Lat. O. v. II-es kézirat, Chartres-i Szt. Ivo kánonjoggyűjteménye Panormia szövegcsaládjának a szövegtanúja, amely exemplár utolsó egységeként a Liber iuris Tubingensis-t olvashatjuk. Talán éppen ezért egy rövid gondolat sor erejéig érdemes lenne – a második részben való háromszori zárójeles említésen túl – erre az egymásra hatásra általánosságban, a „*generalia*”-ban kitérni Manlio Bellomo *Scienza del diritto e società medievale* (Róma 1997) és Ennio Cortese *Le grandi linee della storia giuridica medievale* (Róma 2003) műve alapján. A Szerzőnek a fegyelmezett és arányos szerkezet miatt nyilván ügyelnie kellett arra, hogy elkerülje a felesleges kitérőket, amelyet nagyon tapasztalt mértéktartással sikerült is megtennie. Ebben az esetben, éppen a következetesen érvényesített módszer, vagyis az egyetemes és részleges jog sajátosságainak, ill. viszonyának érzékeltetése miatt, mégis kivétel tehető, egy rövid magyarázat erejéig.” Ehelyütt említtem, hogy örömmel konstatáltam a disszertáció struktúráját illető helyeslő megállapítást, ami megkönnyíti az efféle kiegészítő megállapítások szerves beépítését. A megállapítással ui. teljesen egyetértek, és a tervezett publikáció céljából készülő javított és nagymértékben bővített kéziratba beépítem az opponensem által kért magyarázatot.

Magam is abban a meggyőződésben kutatom és oktatom ui. a középkori jogforrások történetét, hogy az egyházjog és a világi jog hatásmechanizmusában erőteljesen érvényesültek kölcsönösségek, viszonyosságok. Bár a római egyháznak teljesen önálló és szuverén bíraskodási rendszere alakult ki, azonban a helytörténeti kutatások számtalan és olykor meglepő eredményt is produkálnak. Így például – maradva a középkori német birodalmi egyház területén – éppen a tavalyi évben folytatott frankfurti kutatásom során derült fény arra, hogy a legészakibb provinciában (Hamburg/Brema) a középkor során rendes officialisi bírósági szervezet ki sem épült, hanem az érseki megbízott/hűbéres, a *Vogt* meghatározóan világi természetű bíraskodása testesítette meg úgyszólván az érseki joghatóságot. A sajátosan egyházi bíraskodás jórészt érseki küldött bírák eseti tevékenységében öltött testet.

Németországban a társadalomnak már a középkorban megfigyelhető, erősen városiasodott karaktere egyébként is tág teret nyitott a világi (városi) és egyházi törvénykezés egymásrahatásának. Különösen igaz ez azokban az ügycsoportokban, ahol a szentszékeknek nem volt kizárólagos illetékességük, hanem a kompetenciák egyfajta párhuzamossága érvényesült. Kötelmi jogi perek sokasága kínált alkalmat a jogforrások, perjogi megoldások transzferére, ami persze gyakran vezetett hatásköri vitákhoz is. Minél nagyobb volt a tét (pertárgyérték), annál kiélezettebb volt a városi magisztrátusok és a szentszékek viszonya.

2. (Sz. Sz.) Hálás vagyok azért a megjegyzésért is, amelyet a *procurator* kifejezés magyarra fordítása kapcsán fogalmaz meg; ehhez többi opponensem reflexiói is csatlakoznak. Megvallom, sokat töprengtem az évek során, melyik magyar jogi szakkifejezéssel adjam vissza ezt a latin *terminus technicus*. Azért döntöttem az ‘ügyész’ mellett, mert a középkori németországi officialatusok intézményi rendszerében jellegzetes figura volt a *procurator* (~ *fiscalis, promotor etc.*), számos bírósági rendtartásban (*Gerichtsbuch*) létszámuk, feladatkörük, sőt jövedelmük is definiálva volt, ekként egyértelműen mint az egyházi bíróság állandó tisztviselői szerepeltek. Amikor egy perben az egyház maga volt a felperes/vádló, a képviselő rendre a *procurator* volt. De tömegével látták el a kánoni jogban általában járatlan magánosok perbeli képviseletét is – ekkor inkább ügyvédnek kellene őket neveznünk.

Ezen a ponton feltétlenül meg kell említenem a középkori magyarországi bíraskodás szóhasználatát is, amelyben a latin források a pereskedők képviselőit szabály szerint ugyancsak ezzel a kifejezéssel illették.¹ Itt most nem célom komparatív elemzésbe bocsátkozni, de kihagyhatatlan a régi magyar, a 19. század elejéig meghatározóan latin nyelvű jogi szóhasználat felemlítése, amely utóbb a *procurator* kifejezésből képezte a *prókátor* szót, amely a világi perjog szóhasználatában inkább az ‘ügyvéd’ jelentéstartalommal rögzült. Deák Ferenc mint a “nemzet prókátora” nyilvánvalóan jogvédő jelentésben nyert megörökítést, az ‘ügyész’ megnevezés azonban éppen az ő fiatalkori éveiben gyakorolt – ‘betsületbeli’ – alügyészi hivatalát juttatja eszünkbe. A fiatal Deák Zala megyében tisztii alügyészként a vármegye jogi képviseletét látta el a gonosztevők ellen indított ‘bünbosszuló’ perekben, de számos alkalommal éppenséggel a vádlott oldalán ügyvédi pozícióban találjuk ugyanőt – persze, nem ugyanabban a perben.²

Itt is elfogadom és megígérhetem opponensem pontosan megfogalmazott kiegészítésének beillesztését: “bár a kodifikált kánonjog ‘képviseelő’ értelemben használja a kifejezést, az érett középkor bírósági szóhasználatában a *procurator* jogköre leginkább a mai ügyésznek felelt meg (ez utóbbi feladatkörre a kánonjog XIV. Benedek pápa 1741-es rendelkezésétől következetesen a *promotor iustitiae* kifejezést alkalmazza).” A középkori magyar okleveles – latin – szóhasználat azonban a *procurator* szót inkább a ‘jogtudo’ (Bónis György nagyon találó kifejezése) ügyvéd jelentéssel használta. Ebből a szóhasználat-gyakorlatból fejlődhetett tovább a fentebb, Deák Ferenc példáján említett, világi tisztii ügyészi/ügyvédi jelentéstartalom.

3. (Sz. Sz.) Kutatási célom talán kissé nagyigényű volt: a teljes középkori német birodalmi egyház bíraskodási struktúrájának és a gyakorolt kompetenciák bemutatása. A hét provincia (Mainz, Köln, Trier, Salzburg, Hamburg/Bréma, Magdeburg és Prága) közül, mint a disszertációm benyújtása utáni kutatásaimból kiderült, sikerült mindazokban az egyháztartományokban kiépült szentszékeket bemutatnom, ahol a középkor folyamán intézményesen működő szentszéki hivatalrendszer (*Offizialat*) bizonyítottan létrejött. A Bréma székhelyű provinciában inkább csak eseti bíraskodás folyt, Magdeburg forrásanyaga jórészt feldolgozatlan és sok kútfő elpusztult, Prága pedig a birodalmi struktúrában mindig kicsit

¹ Néhány példa:

– István aszuági főesperes, a per bírása (*iudex in causa*) egy hitbér és jegyajándék tárgyában folyó perben a határnapot mulasztó alperest 3 márká bírságon marasztalja, mert a felperes megbízottja és ügyvédje (*procurator*) hiába várta. (1315. december 5., DI 91186.)

– Benedek csanádi és Ivánka váradi püspökök: Kolozsvári János mester a nagyszebeni polgárok és Heydenrich plébános ügyvédje (*procurator*) fellebbezést olvasott fel előttük. (1321. július 5., Zimmermann – Werner – Gündisch: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I, 350.)

– VI. Kelemen pápa a váradi püspököknek: László helynököt és ügyvédet (*procurator*) sommásan számoltassa el. (1344. szeptember 2., Theiner I, 673.)

– Magyi János császári közjegyző előtt egy kanonok más klerikusokat ügyvédjeivé tesz (*procuratoria ad curiam*), hosszas formulában. (1472. október, Kovachich, *Formulae solennes styli in cancellaria*, 1799.)

² A zala megyei levéltár vezetője mintaszerűen publikálta is ezeket a forrásokat; Molnár András (szerk.): Deák Ferenc ügyészi iratai 1824–1831, Zalegerszeg, 1995.

‘kakukkfiókának’ számított. A prágai püspökség eredetileg a mainzi provincia *suffraganeus* egyházmegyéje volt. A prágai mellett még egy püspökséget alapítottak a középkorban a szűkebb értelemben vett Csehországban (Böhmen), Leitomischl központtal (1344), azzal kapcsolatban, hogy Prága érseki rangra emelkedett. Emellett Morvaországban a 10. századtól adatolt egy püspökség léte, amely azután Olmütz székhellyel állandósult (1063). Értekezésem tehát, a német birodalmi intézménytörténet forrásadottságait alapul véve, megközelítően a teljes képet nyújtja.

Bevallom, meglepett engem is, hogy éppen a mainzi főegyházmegye bírósági szervezettörténete, amelynek érseke ma is a német katolikus egyház prímása, milyen kevésbé feldolgozott. Pedig a források megvannak, csak német jogtörténész/egyháztudós kollégáinknak be kellene menniük az ottani prímási levéltárba. A mainzi egyetem professzora, apostoli *protonotarius* Georg MAY (1926 –) elkezdte ezt a munkát, folytatni kellene... Jó példa Christian SCHWAB (egy másik egyházmegye feldolgozó) doktori disszertációja.³

4. (Sz. Sz.) Opponensem azirányú megjegyzéseit, amelyek a kánoni forráshivatkozások helyenkénti elmaradását hiányolják, ill. a modern rövidítésrendszer következetes alkalmazását szorgalmazzák, természetesen elfogadom és az említett, leendő publikálásra szánt kéziratban már korrigálásra fognak kerülni.

5. (M. B.) Opponensem joggal hiányolja a disszertációból a bevezetést, a kitűzött kutatási cél ismertetését, konkretizálását. Valóban, rendhagyó ez az *in medias res* tárgyalási mód; talán az lehet a mentségem, hogy egy bővebb monográfia elkészítése állott az értekezés elkészítésekor a szemem előtt és a kezem alatt, s mire a dolgozat struktúráját elejétől fogva kritika alá vettem, már benne is voltam a téma kellős közepében. Egyebekben a disszertációt igyekeztem olyan szerkezetben elkészíteni, hogy a figyelmes olvasó számára teljesen világosan kitűnjenek azok a tartalmi elvárások, a kutatási program és a posztulátumok, amelyeket opponensem említ.

6. (M. B.) A hatáskörök elhatárolásával kapcsolatban opponensem részletesen áttekinti az egyházi bíróságok ügyköreit, kitekintéssel a világi fórumokkal való kapcsolatra is. Ez az egyik legizgalmasabb kérdés: pontosan definiálva lett-e valaha a kétféle (világi és egyházi) fórumok joghatósága közti különbség, ill. maga a kapcsolat? Disszertációmban igyekeztem rámutatni arra, hogy a kétféle fórumrendszer közötti hatáskörök a századok során teljes pontossággal sohasem lettek definiálva. Voltak az egyháznak valóban fenntartott hatáskörök (mint a házassági kötelék érvényessége, a keresztény hit tisztasága), de számtalan esetben beszélhetünk alternatív kompetenciákról, ahol mindkét fórum bírósági eljárhattak, és el is jártak. Ha pedig kiéleződött a konfliktus, rendszerint az adott tartomány ura döntött. Ez Németországban az egyházi tartományokban (Mainz, Köln, Trier) maga az érsek volt, tehát a *iurisdictio* pályája a szentszéki fórumok felé “lejtett”... Másutt azonban a városi magisztrátus vagy a tartomány grófja mondta ki a döntő szót. Magánjogi perekben persze maguk a felek is választhattak a fórumok között – és ez volt a leggyakoribb, a legéletszerűbb megoldás.

7. (M. B.) Fontos kérdés az alkalmazott jog, a jogforrások. Ez természetesen egyházi bíróságokon *prima facie* a *ius canonum* volt, de nem lévén mai fogalmaink szerinti kódex, a *corpus iuris canonici* széles tárháza állt a bírák és a jogkeresők rendelkezésére. Bővítette a repertoárt azoknak a jogvitáknak a jogforrási bázisa, amikor mégsem a kánoni jogot alkalmazták, hanem valamely világi (városi, tartományi) jogot. A jogtudók (*iurisperiti*) tudására általában a speciális kánonjogi tudást megkövetelő esetekben mutatkozott nagy szükség, de a

³ Schwab, Christian: Das Augsburger Offizialatsregister (1348–1352). Ein Dokument geistlicher Diözesengerichtbarkeit. Edition und Untersuchung, 2004.

speciális világi szokásjogi normák tudására is szükség lehetett. A szentszékek tehát nagyon széles körben alkalmazták a kánoni mellett világi kútfőket is.

8. (M. B.) Az eljárásjogi fejtegetésekkel kapcsolatban opponensem helyesen teszi szóvá, hogy „A per szerkezetének ismertetéséből nem maradhatott ki a fellebbezés, ami azonban némi szerkesztésbéli nehézséget okozva a korábban részletesen kifejtettek ismételtesére kényszerítette pályázót. Hasonlóképpen járt a rosszhiszemű pervitel címet viselő alfejezettel is, amelyben a fentebb, az ügyvédi tevékenység kapcsán már kifejtteni kezdett rabulizmus és az ellene tett lépések kapcsán megkezdett gondolat megkésett befejezésére kell gondolnia az olvasónak.” Itt is szeretném ígéretemet megfogalmazni arra nézve, hogy a remélt publikáció alkalmával ezt a szerkesztési következetlenséget is kijavítom.

9. (M. B.) Az oklevéladó tevékenység is nagyon fontos, sok tekintetben speciális aktivitásként kapcsolódott a szentszéki munkához. Opponensem helyesen tette szóvá, hogy az *officialis* szerepe az általam megfogalmazott szövegben nem egyértelmű, sőt – én teszem hozzá – talán kissé félrevezető is. Elsősorban az oklevélkiállításról van szó. „Itt az *officialis* előtt történt a jogügylet megkötése, amelyről személyesen maga állította ki az oklevelet. Különösen gyakori volt ez írástudatlan ügyfelek esetén. Az a gyakori eset is ide vonható, amikor egy már kiállított oklevelet terjesztettek az *officialis* elé, amihez nyilvános esküvel erősített vallomást csatoltak a bíró jelenlétében, formulaszerűen: *publice recognovit* vagy *in figura iudicii*.” Ezzel a megállapítással némileg szemben áll az a mondat, hogy „Az oklevélkiállítással kapcsolatos teendőket fő szabály szerint Salzburgban sem az *officialis*, hanem a közjegyzők végezték.”

Nos, az ebben a fejezetben olvasható megállapítások helyes olvasata az utóbbi idézet tartalma: Eszerint az *officialis* elsősorban hivatalát használta, bocsátotta rendelkezésre a 'hiteleshelyi' tevékenység céljaira. Olykor persze valóban, személyesen is részt vett a jogügyletek rögzítésében, de inkább csak a hitelesítő funkcióban. Köszönöm az észrevételt, a végső feldolgozás során egyértelműsíttem a megfogalmazásokat. Arra a kérdésre, hogy miért éppen Bamberg és Salzburg került a fókuszba, egyszerű a válasz: a forrásadottságok ezt a két egyházmegyét kínálták feldolgozásra.

Opponensem magyarázatot vár egy további fontos kérdésben: „Kitűnő példákat sorol a bambergi dómdékán sajátjogú oklevélkiállító gyakorlatából de adós marad a magyarázattal, hogy az azonos fejeztalcímként szerepeltetett salzburgi officialatus hiteleshelyi praxisánál miért elégedett meg a pusztá megállapítással, hogy ti. mivel Salzburgban az *officialis* általános helynök is volt, ez a hatáskör-koncentráció jótékony hatással volt az oklevélkiállítás gyakorlatára.” Igen, a salzburgi oklevéladó gyakorlat ismertetése túlságosan rövidre sikerült. Ennek oka részint a disszertáció kényszerűen rövidre szabott terjedelme (az alapul szolgáló kézirat terjedelmét mintegy a harmadára kellett csökkentenem), részint az a körülmény, hogy a viszonylag részletesen ismertetett bambergi gyakorlat után a salzburgi aránylag kevés specialitást hordozott, ekként rövidebben elintézhetőnek gondoltam az ismertetését.

Mindenesetre célom volt, hogy egy *suffraganeus* egyházmegye és a metropolita székhéhez kapcsolódó, ekként centrális intézmény is szerepeljen ebben a fejezetben. Bővebben lehetett volna kifejteni, hogy a német struktúrában eléggé sajátos, a dél-európai vikáriusi bíraskodáshoz hasonlító modell épült ki Salzburgban (de csak itt, az érseki tartomány központjában), és ez a különlegesség miért lehetett serkentő hatású az oklevéladó tevékenységre. Nos, a válasz az, hogy a szélesebb hatáskör – *officialis* és helynök – egyben szélesebb tartalmi portfóliót kínált az oklevelek készítése esetén, hiszen nemcsak a bíraskodási, hanem az egyházi igazgatással kapcsolatos aktivitások is beépültek az írásbeli teendők közé.

„Bíráló szívesen olvasott volna arról is, hogy ez milyen összefüggésben állott a vele első olvasatra szemben álló gyakorlattal, miszerint az oklevélkiállítással kapcsolatos teendőket fő szabály szerint Salzburgban sem az *officialis*, hanem a közjegyzők végezték. Hasonlóképpen zajlott talán a történet, mint Bambergben, ahol az *officialis* mellett jelentek meg 14. század első

felétől a pápai és a császári közjegyzők?” Mint fentebb utaltam rá, igen: opponensem kérdésében a válasz. Az effektív munkát Salzburgban is a közjegyzők végezték, sőt az idők haladtával ők is valóságos hivatalt építettek ki, amelyben jegyzők, írnokok, *scriba*-k végezték a manuális tevékenységet, a *notarius publicus* „csak” ellenőrizte munkájukat és ellátta hiteles pecsétjével az elkészült okiratokat.

10. (M. B.) „Némi vitája van bírálónak szerzővel abban, hogy ne lett volna tipikusnak mondható a szabadságelvonás, mint büntetés az egyháziakkal szemben a középkorban. A kolostorbörtönök mellett a magánzárka és az ergastulum elég gyakran alkalmazott szankciónem volt a büntetési gyakorlatban, amit csak tetézett III. Ince pápa rendelkezése a bűnöző klerikusok carceréről, nem is szólva a világiak egyházi börtönbüntetéséről. A dekretális jog időleges és életfogytiglani börtönről szóló rendelkezési átmentek a gyakorlatba az oklevél- és pénzhamisító, esküszegő papok esetében szerte Európában.” Teljesen egyetértek bírálóm kritikájával: azt tudom csak mentségemre felhozni, hogy a disszertációmban a fő hangsúlyt az egyház sajátos, elsősorban lelki síkon érvényesülő szankcióira kívántam helyezni, főként az idők során már-már mértéktelenül alkalmazott kiközösítést részletezve. Ezek szankciórendszerbeli helyüket tekintve mindig prioritásban voltak, de kétségtelen, rengeteg példát ismerek magam is, amikor a világi természetű szankciók is szabályosan alkalmazást nyertek.

Röviden azért említem értekezésemben ezt a szankciós gyakorlatot is: „III. Ince pápa egyenesen előírta, hogy a bűnöző klerikusokat a püspök köteles saját börtönébe zárni. A dekretális jog szerint általában időlegesen, de kivételesen életfogytiglani börtönre is lehetett klerikusokat ítélni (C. 3 VI, 5,9). Aki megpróbálta kiszabadítani a bebörtönzöttet, *ipso facto* kiközösítés alá esett. Ha a kiszabadítás nem okozott különösebb gondot, a szabadító is börtönbe került. A salzburgi jogszokás szerint az oklevél- és pénzhamisító papok rendre ide jutotta. A salzburgi *officialis* börtönbe záratott olyan papokat, akik (előzetes figyelmeztetés ellenére) megbotránkoztató beszédek tartottak.” A helyes arányokat is kifejezésre juttató, megfelelően disztíngvált megfogalmazást fogom a szöveg átdolgozása során szem előtt tartani.

11. (M. B.) „Balogh Elemér a szankciórendszer kapcsán szól a bűnösségről, melyet a kánonjog eredendően a peccatum vallási-teológiai fogalmából vezetett le, de az excommunicatio megalapozásához kevésnek bizonyulván, a *crimen* fogalmát használták a jogilag releváns bűn megragadására. Bíráló erről szívesen olvasott volna részletesebben.” Igen, a *crimen* kifejezés, római-kánoni jogi tartalma sokkal alkalmasabb volt a szentszéki törvénykezés világától alapjaiban mégiscsak távoli büntetőjog⁴ fogalomrendszerének használatakor, mint a lelki, vallási dimenzió szóhasználata. Figyelemre méltó, hogy erre a distinkcióra a mai katolikus liturgia szóhasználata is odafigyel: a német nyelvű szentmise szövegekben pl. ezt mondjuk; „Meine Schuld, meine Schuld, meine große Schuld”⁵, így a párhuzamos magyar szövegekben is a „vétek” kifejezést használjuk, némileg kerülve a ’bűnösség’ világiasabb, kétségtelenül kriminálisabb hangzását. A bűn, a bűnösség, mint az Istennel szembeszegülő emberi magatartás megjelölése, lelki-vallási tartalma ugyanakkor, természetesen önmagában is megáll és használjuk is.

⁴ A középkor századaiban az egyház igyekezett magát távol tartani a szoros értelemben vett, tehát jellemzően halálbüntetéssel vagy testcsonkítással fenyegetett bűncselekmények megítélésétől. Ezek világi fórumok elé tartoztak, Sajátos esetek voltak az egyházi tartományok; itt jellemzően az érseki joghatóság képviselője, a *Vogt* végezte ezt a tevékenységet. Erről a közelmúltban jelentettem meg egy tanulmányt; Adalékok a hamburg-brémai egyháztartomány középkori bíraskodás-történetéhez, [Szöveg elérés-DOI: 10.15170/DIKE.2025.09.01.12](https://doi.org/10.15170/DIKE.2025.09.01.12), in: DIKE 2025/1, 207–226.

⁵ A *Schuld* a hatályos polgári jogi szó- és fogalomhasználatban is általános: kötelmet, adósságot jelent (= pl. *Schuldrecht*).

És ugyanez a nyelvi jelenség fordítva is velünk él: a világi büntetőjog terminológiájában ma is „bűnösségről” beszélünk, persze nem vallási tartalommal. Röviden szólva: a *crimen*-ben, mint cseppben, benne van a tenger...

12. (M. B.) „Szerző tudósítása szerint a délnémet városok igyekeztek megszerezni a szentszékektől a vagyoni jogi ügyek feletti joghatóságot, a 14. század második felétől azonban azok az *officialati* előtt ’tolongtak’ akik „rádöbbsen arra, hogy a kihelyezett kölcsönök visszafizetése érdekében a kánoni eljárásjog [...] messze nagyobb garanciát jelent, mint a városi, tartományi bíróságok nyújtotta jogsegély. Izgalmas lett volna olvasni arról, hogyan igazodott ez a fejlemény a római jogi kötöttségekkel szemben megszerveződő új szellemű kereskedelmi jog képleteihez.” Ehhez csak azt tudom hozzátenni, hogy magam is érdeklődéssel olvasnék ilyen tárgyú tanulmányokat. A németországi városjogok kutatása nagyon bőséges irodalmat produkált, ma is számosan művelik ezt a területet, én azonban nem tévedtem ezideig erre a forrásvidékre. Egyvalamit azért megemlítenék: frankfurti kollégám, Albrecht CORDES professzor történetesen az északnémet városjogokkal foglalkozik évtizedek óta, és sokat konzultáltam vele. Úgy vettem ki, hogy a városjog forrásainak kutatói kevésbé reflektálnak a korabeli kánonjogi gyakorlatra. Ez a feladat úgy látszik, ’harmadik’ kutatókra vár...

13. (M. B.) „A francia, angol, olasz kitekintések mellett néha felbukkan a magyar is, olykor részletekbe menően is; éppen ezért érezhet némi hiányt bíráló, hiszen sok esetben éppen a magyar minta ellenpontosíthatna volna a német területre vonatkozó megállapításokat.” Mint fentebb már említettem, a magyar párhuzamok szisztematikus behozatalát tudatosan kerültem, persze néhány kivételtől eltekintve. Ezt a disszertációt ui. meghatározóan nem komparatív karakterű tanulmánynak szántam. Az „ellenpontosítás” kísértését folyamatosan éreztem magam is az értekezés írásakor, de ezt módszeresen szeretném elvégezni, a jövőben, egy másik munkában. Ebben a dolgozatomban a középkori magyar királyság hatalmas nyugati szomszédjának, a német birodalom egyházi bíráskodástörténetének kívántam vázlatát adni, nem többet, nem kevesebbet.

14. (S. I.) „A procurator tisztségének etimológiai elemzése szellemes szerzői kísérlet, amely mellett még elképzelhető és igazolható a ’meghatalmazott’ és az ’ügyvéd’ szómagyarázat is.” A *procurator* kifejezés értelmezését illetően a fentebb írtakhoz most még azt tenném hozzá, hogy a régi magyar jogi szóbeliség, különösen a középkor századaiban, meglehetősen homályos előttünk, és egészen bizonyosra vehető, hogy mivel kanonizált fogalomkészlet nem létezett, biztosan elhangzottak az opponensem által említett szavak, sőt még egyebek is (ügygondnok, képviselő, ügyvivő etc.). Megismétlem: az ’ügyész’ szóval való fordítást a nyugati, főként az általam kutatott német szóhasználatban tartom helyénvalónak, mivel bizonyítottan és jellemzően, szentszéki tisztségviselő volt ez a személy. A mai újlatin nyelvekben szinten ebből a kifejezésből képzett szóval illetik a közvád képviselőjét, az ügyészt (olasz: *procura/procura militare*; francia: *procureur* etc.).

15. (S. I.) „A magyar nemzeti jogtörténet-tudomány gazdagodott azzal a szerzői megállapítással, miszerint nálunk a női különjogok tárgyában indult perekben az országos nemesi szokásjog normái alapján jártak el – mégis gyakran kerültek az ilyen ügyek Budára, királyi szék elé (*mandatum transmissionale*).” Itt is azt szeretném ismételni, hogy nem volt céлом komparatív elemzésekbe bocsátkozni. A *mandatum transmissionale* pontos mását a németországi gyakorlatban nem találtam meg. Ennek legfőbb oka alighanem az, hogy az imponálóan centralizált középkori magyar királyság bíráskodási gyakorlatában nagyon élesen ütköztek az országos nemesi (főleg: birtok)jogokkal kapcsolatos jogviták a szentszéki kompetencia-igényekkel, és szükséges mutatkozott, egyben a lehetőség is adott volt a kuriális, királyi bíróságok által, egyfajta hatásköri bíráskodásra. Efféle strukturális kettősség Németországban

birodalmi szinten a középkorban sohasem jött létre (a *Reichskammergericht* csak a korszak végén, 1495-ben jött létre), tartományi szinten lett volna életszerűen elképzelhető, ott azonban nem találtam meggyőző példákat. A német birodalom tartományi és egyházi struktúrája bonyolult, összetett viszonyban állt egymással; tényleg, úgyszólván csak az egyházi választófejedelmek tartományai jelentettek a magyarral némiképp összevethető párhuzamot.

16. (S. I.) „Árnyalja az eddigi ismereteinket a harmadik fejezetnek a szentszéki eljárásjogot bemutató részfejezete is. [...] A büntető eljárásban a nyomozóelvi intézménye teljesen integrálódott, s az újkori német perjognak egyenesen korszakjelölő megnevezése lett (*Inquisitionsprozess*).” A kánoni per vázlatos ismertetése is azt a célt szolgálta disszertáciomban, hogy az európai jogi progresszióban való szerepét előtérbe állítsa. Hálás vagyok opponensemnek, hogy megemlítette ezt a komponenst. Az *inquisitio* a későrómai császári per jog újrafelfedezésének egyik alapfogalma volt, és eredendően semmi mást nem jelentett, mint: nyomozást, vagyis a perbe vitt jogvita történeti tényállás-elemeinek lehetőség szerinti objektív és teljességre törekvő rekonstrukcióját.

17. (S. I.) Opponensem megjegyzi, hogy a feldolgozott németországi tárgykör némileg hiányos: „A hét egyházi provinciából négyet választott. Egy újabb tanulmányában feldolgozta a csehországi vonatkozású Prága egyháztartományának judikatúráját, így csupán Hamburg és Magdeburg maradt ki az áttekintésből. Aggály nélkül megállapítható, hogy ezek hiányában is hiteles kép rajzolódik ki a középkori német szentszéki bíraskodás történetéről.” Szintén utalok egy fentebbi megállapításomra: Hamburg/Brema provinciában a középkor folyamán valószínűleg csak eseti bíraskodás folyt, a magdeburgi egyháztartomány bíraskodás-történetén pedig jelenleg is dolgozom Frankfurtban.

18. (S. I.) “Az értekezés megjelentetésre történő előkészítése során érdemes lenne a tárgykörben született magyar nyelvű résztanulmányok felhasználása. Ezek gazdagítanák az értekezés III. fejezetét.” Ismét csak szeretnék utalni arra a kutatói szándékomra, hogy most nem akartam a komparatiztika területére tévedni. Legalábbis fontos kérdésekben nem. Feltett szándékom persze, hogy a jövőben a magyar intézménytörténet forrásaira és a publikált kitűnő eredményekre is támaszkodva a magyar viszonyokat egybevetem az európai, elsősorban: német mintákkal. Hálás vagyok az opponensem által tételesen ajánlott, idevágó irodalomért is.

19. (S. I.) “Az értekezés egyik érdeme, hogy fogalomhasználata következetes, és az alapkategóriákat tekintve rendkívül precíz. Az opponens számára nem volt viszont egyértelmű, hogy a korabeli német jogban és az általa feldolgozott forrásokban volt-e különbség az ‘egyházi’ és a ‘szentszéki’ bíraskodás kifejezés között. Az értekezés 11. oldalán ilyen elhatárolás nem olvasható.” Hallgatóinknak azt tanítjuk, hogy a jogi fogalomhasználatban nincsenek szinonimák. Nagyon közelálló tartalmak persze léteznek, de mindig megfogalmazható egy árnyalt fogalmi elhatárolás. Nos, a német forrásokban és az irodalomban teljesen felváltva olvashatjuk a “geistliche” és a “kirchliche Gerichtsbarkeit” kifejezéseket. Valójában mindkét megnevezés ugyanarra az intézményre mutat rá, talán azzal a különbséggel, hogy a ‘geistliche’ jelzőt leginkább akkor használja az irodalom, amikor a ‘tudós jog’ (*gelehrtes Recht*) alkalmazását akarja kiemelni, ekként az intellektuális emelkedettségre kíván utalni. A ‘kirchliche’ jelző pusztán arra mutat rá, hogy nem világi bíraskodásról van szó, hanem egyháziról.

20. (S. I.) “Az értekezésből is megállapítható, hogy a szentszéki bíróságok hatásköre rendkívül széles volt. Ez is az egyik magyarázata annak, hogy a világi hatalom megerősödése után, főleg a büntetőhatóság átvételének igénye miatt Európa-szerte általánossá vált az egyházi bírászkodás korlátozása. Ez a hatáskörelvonás kiterjedt a vagyoni jogi és személyi ügyekre is. Az értekezésben tárgyalt négy egyháztartomány esetében is kimutatható ez a tendencia. A magyar olvasóban felmerül az a kérdés, hogy nálunk mivel magyarázható e folyamat késése?” Nehéz kérdés, részleteiben bizonyosan. Monhatnám, hogy az általános megkésettség a fő ok, ami miatt Magyarországon a jogi progresszió/regresszió lassabban haladt. De van itt sok más tényező is.

A szekularizáció, a világi és egyházi törvénykezés kapcsolattörténete nyugaton szorosan kapcsolódott az írásbeliség széleskörű elterjedéséhez, s mivel az egyház III. Ince pápától kezdve (az ismert nagy kivételektől eltekintve) jóformán teljeskörű kompetencia-igénnyel lépett fel – nos, onnan csak visszafelé vezethetett az út. Nálunk a világi és egyházi bírászkodás kompetenciái talán jobban együtt tudtak létezni, ha pedig konkurrencia támadt, a vitathatatlan tekintélyű kuriális bíróságok gyorsan egyértelmű helyzetet teremtettek. Talán az sem véletlen, hogy a teljes középkori joggyakorlatban nálunk a káptalanok és konventek hiteles helyi okleveleit a császári és pápai közjegyzők a világi fórumokon nem tudták elfogadtatni. A káptalanok és konventek pedig egyházi intézmények voltak, még hozzá testületi szervek. Az egyház által képviselt írásbeliség, kivált a jogi írásbeliség, hazánkban a középkor századaiban szilárd bizalmat élvezett.

És van még valami, amit mások mellett Bónis György is gyakorta hangsúlyozott: Mohács nemcsak egy katasztrofális csatavesztés volt, hanem következményeiben évszázadokra konzerválta a középkori jogviszonyokat.

Frankfurt am Main, 2025. szeptember 10.

Balogh Elemér